

דפי מקורות בנושא צדק חברתי.

הרב שלמה ריסקין / הפקעת קידושין - פתרון לעגינות

תחומין כ"ב

א. קידושין - יחס של הדדיות

בקידושין קיימת התחייבות הדדית בין הבעל לבין האשה. לפי חתם-סופר (חי' ב"ב מז,ב) מתקיים ביניהם קנין חליפין, "שהוא מוכר עצמו ומשעבד גופיה לשיעבודין ידועין - כשאר, כסות ועונה - וחלף זה היא מוכרת עצמה ומשתעבדת לו לתשמיש מהתורה, ולמעשי ידה מדרבנן."

בכל זאת, הצד הפעיל במעשה הקידושין, וגם במעשה הגט, הוא הבעל. באירוסין - "נתן הוא ואמר הוא" (קידושין ה,ב); בנישואין - הבעל מכניס את אשתו לתוך ביתו-חופתו (שו"ע אה"ע סא,א); ובגירושין - "וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה." יתכן שהבעל הוא הפעיל בכל אלה - למרות ההדדיות שביחסים בין שני בני הזוג - משום היותו הפעיל ביחסי אישות, או מהיותו זה שמחוייב במצות פריה ורבייה. אעפ"כ קיימת מידה רבה של הדדיות גם בטקסים הנ"ל. לכן דרושה הסכמת האישה להתקדש - "מדעתה אין, שלא מדעתה לא" (קידושין ב,ב); הבעל צריך לכתוב לאשתו כתובה בשעת הנישואין, המחייבת אותו לתת לה סכום כסף מכובד אם יחליט לגרשה. זוהי תקנת חכמים שנועדה למנוע גירושין פזיזים (כתובות י,א). ואף שמדין תורה האישה מתגרשת אפילו בעל כורחה, הרי לפני כאלף שנה תיקן רבינו גרשום מאור הגולה, שאין אשה מתגרשת אלא מרצונה החופשי. כמו שהתורה הצריכה את רצון הבעל בנתינת הגט, כך תקנת רבינו גרשום הצריכה גם את רצון האישה בקבלתו (מובא בהגהת הרמ"א אה"ע קיט,ו).

ב. בעיית העגינות וכפיית גט

למרות ההדדיות שבקידושין, ההלכה הבסיסית שהבעל אינו מגרש בעל כרחו ושלא ברצונו (יבמות קיג,ב; גיטין מט,ב) פותחת פתח לבעיית העיגון, כשאשה רוצה להתגרש ואילו בעלה מסרב לתת לה גט. לבעיה זו שני פנים: היא טרגדיה אישית לעגונה עצמה, וגם אתגר להלכה האמורה לשקף "משפטים צדיקים", לייצג את "הישיר והטוב" (דברים ו, יח), מחייבת ללכת בדרכי ה' (סוטה יד,א; רמב"ם, ספר המצוות מ"ע ח), שהוא "א-ל רחום וחנון" (שמות לד,ו), ו"דרכיה דרכי נועם" (סוכה לב,ב; יבמות פז,ב). אם כן, חייב להימצא פיתרון לבעיה סבוכה זו במסגרת עולם ההלכה.

חז"ל ראו בעיגון בעיה שמזיקה פתרונות בלתי שגרתיים, ואף הקלות מעיקר הדין - "מפני עגונה הקלו בה רבנן" (יבמות פח,א). בנסיונם להתמודד עם הבעיה, הציעו

דפי מקורות בנושא צדק חברתי.

חכמים לדורותיהם פתרונות ותקנות המשקפות את דאגתם לכבוד האישה הרוצה להתגרש מבעלה.

בשנים האחרונות החריפה בעיית העגינות, ובמיוחד בחוץ לארץ. ברוב ארצות המערב, אפילו אם הבעל נשא את אישתו כדת משה וישראל, יכול הוא לגרשה בבית דין אזרחי. לאחר מכן לא יתערבו עוד הרשויות, והוא יכול לנצל את המצב כדי לעגן את אישתו, לצערה ולסוחטה כלכלית. לבתי הדין הרבניים בחו"ל אין בדרך כלל שום סמכות מחייבת בנידון. גם בארץ, שבה לפי חוקי המדינה יש לבתי דין הרבניים סמכות בדיני אישות, לא תמיד מתגברים על בעל סרבן. אמנם המצב הוקל לאחרונה, מאז שבתי המשפט האזרחיים מטילים עונשים - כגון שלילת רשיון מקצועי או נהיגה, ואפילו מאסר - על בעל המסרב לתת גט לאשתו, אחרי שבית דין רבני ציווה עליו לגרשו. אבל בכל זאת, יש בעלים המעדיפים לשבת תקופה ארוכה

בבית הסוהר מלגרש את נשותיהם. לנשים כאלו אין לכאורה פתרון.

ג. קידושי טעות

להלן נראה שההלכה מכירה באפשרות של הפקעת קידושין - היינו: ביטול הקידושין שכבר תפסו. 'קידושי טעות' שונים מכך לחלוטין. מדובר במקרים שבהם מתברר שהיתה טעות מהותית בעצם הקידושין, שאז הקידושין לא תפסו מעולם. כדי להגיע לכך נחוצים - כפי שעולה מתשובות הרב משה פיינשטיין - ארבעה תנאים:

1. הדבר שבו רוצים לתלות את הטעות היה קיים כבר לפני הקידושין;
2. הדבר לא נודע לבן הזוג אלא רק לאחר הקידושין;
3. מדובר במום גדול שנוגע בעיקר האישות (חוסר כח גברא וכדו'), או במום שבגללו לא יתכן לחיות בכפיפה אחת עם בעליו (שוטה);
4. מדובר בדבר שרוב האנשים מקפידים עליו, בגללו לא היו מסכימים להתחתן אילו ידעו עליו מראש.

לאחרונה, הוצעה הצעה להרחיב את הקריטריונים ולכלול כעילה לטענת קידושי טעות בהערכת מידותיו ואופיו של הבעל, כגון כעס או קמצנות. לפי הצעה זו יכולה אשה לטעון שאילו ידעה מראש עד כמה בעלה כעסן או קמצן, לא היתה מתחתנת עמו. לי נראה שאין מקום להרחיב את הקריטריונים שנקבעו על ידי הרב פיינשטיין, שאם כן שוב אין צורך בתורת גיטין, שהרי כל מי שדורש גירושין יטען שלו היה יודע מראש שלאשתו (או אשה תטען כך כלפי בעלה) מידה זו או אחרת, לא היה מתחתן איתה.

ד. הפקעת קידושין - סוגיות התלמוד

נראה שבכל זאת אפשר למצוא פתרון הלכתי ששורשו בתוך דפי התלמוד, ואנו נדרשים לנצל את האפשרויות הגלומות בו. המדובר הוא ב"הפקעת קידושין". אף שבדרך כלל ניתן לבטל קידושין רק ע"י מתן גט, בכל זאת מספר מקרים בתלמוד מראים שבתנאים מסויימים יש כוח בידי חכמים להפקיע קידושין ללא רצון הבעל ואף בניגוד לרצונו.

עוסקות בכך חמש סוגיות שונות בגמרא - שתים מהן בהפקעה שנעשית כבר בזמן הקידושין; ושלוש בהפקעה שנעשית לאחר זמן, בעת הגירושין. אנחנו נתמקד בעיקר בסוגיות העוסקות בהפקעה בזמן הגירושין, כיון שרק אופן זה עשוי לסייע לפתרון בעייתנו. אך לצורך הבנת עקרונות ההפקעה, נעמוד על כל הסוגיות בנידון.

1. גיטין לגא - המבטל גט שלא בפני השליח או האישה. לפי המשנה יכול היה אדם ששלח גט לאשתו, לכנס בית דין במקום אחר ולבטל את הגט בפניהם, שלא בנוכחות אשתו. תופעה זו עלולה היתה לגרום לבעיות של ממזרים ועגונות, ומשום כך התקין רבן גמליאל הזקן שלא יהיו עושין כן. בברייתא מובא מקרה שבו עבר אדם על התקנה, וביטל גט באופן האמור, ועל כך פסק רבן שמעון בן גמליאל: "אינו יכול לא לבטלו ולא להוסיף על תנאו, שאם כן מה כח בית דין [של רבן גמליאל] יפה." על שאלת הגמרא "ומי איכא מידי דמדאוריתא בטל גיטא, ומשום מה כוח בית דין יפה שרינן אשת איש לעלמא?" עונה הגמרא, שאכן כן - בגלל תקנת חכמים הגט הוא גט, "שכל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש, ואפקיענהו רבנן לקידושין מיניה. אמר ליה רבינא לרב אשי: תינח דקדיש בכספא, קדיש בביאה מאי איכא למימר? שויה רבנן לבעילתו בעילת זנות." סוגיה זו חוזרת על עצמה ביבמות צ,ב, בסוגיה העוסקת בכוח חכמים לעקור דבר מהתורה. אמנם להלכה נפסק בסוגיה זו כרבי, הפוסק בברייתא, שאם ביטל הבעל את הגט בניגוד לתקנת רבן גמליאל - מבוטל (רמב"ם, הל' גרושין ו, טז).

2. גיטין עגא - שכיב מרע שנתן גט לאשתו ועמד מחליו. שכיב מרע שציווה לתת מתנה לפלוני, מתנתו מתנה בשעה שימות, ואינו צריך קנין. אבל אם עמד מחליו, חוזר ממתנתו (רמב"ם, הל' זכיה ח, יד). לגבי גט שנתן שכיב מרע, נחלקו האמוראים. רב הונא אמר שגיטו כמתנתו, ואם עמד מחליו הגט חוזר, שאנו אומדים שמן הסתם נתן את הגט על דעת שימות, והרי לא מת. אבל "רבה ורבא לא סבירא להו הא דרב הונא"; לדעתם, הגט אינו חוזר, אך לא מעצם הדין אלא בגלל גזירה: "שמא יאמרו יש גט לאחר מיתה." עליהם שואלת הגמרא: "ומי איכא מידי דמדאוריתא לא הוי גיטא, ומשום גזירה שרינן אשת איש לעלמא?" והיא עונה שאכן כן, "שכל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש, ואפקיענהו רבנן לקידושין מיניה." ההלכה נפסקה

דפי מקורות בנושא צדק חברתי.

כרבה ורבא (רמב"ם, הל' גרושין ט, טז ויח).

3. כתובות ג,א - תנאי בגט שלא נתקיים בגלל אונס. הגמ' דנה בבעל שנתן גט לאשתו בתנאי שיבוא למקום מסויים עד זמן מסויים, ונתעכב מלהגיע מחמת אונס. לפי הלשון הראשונה והמקובלת להלכה בדברי רבא, אין טענת אונס בגיטין, ולכן הגט הוא גט. הגמרא מסבירה, שמעיקר הדין יש אונס בגיטין (שהרי "אונס רחמנא פטריה"), אבל חכמים הם שקבעו שבמקרה הנידון אין אונס, "משום צנועות ומשום פרוצות" - אשה צנועה לעולם לא תינשא שוב על סמך גט שניתן לה על תנאי כזה, שתמיד תחשוש שמא בעלה לא הגיע בזמן מחמת אונס שעיכבו. הגמרא מקשה: "ומשום צנועות ומשום פרוצות שרינן אשת איש לעלמא?" ועונה שאכן כן, משום ש"כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש ואפקעינהו רבנן לקידושי מיניה". כלישנא זו, שאין אונס בגיטין, נפסק להלכה (תוס' שם ד"ה איכא בשם ר"ח; רמב"ם, הל' גרושין ט, ח).

כאמור, שלוש סוגיות אלו עוסקות בהפקעה מחמת אירוע שקרה בזמן מתן הגט.

הכלל "כל המקדש אדעתא דרבנן מקדש" מופיע רק בהפקעה שנעשית לאחר זמן הקידושין. בשתי הסוגיות העוסקות בהפקעה שנעשית כבר בזמן הקידושין, כלל זה לא מופיע, ובמקומו מובא הכלל: "הוא עשה שלא כהוגן, לפיכך עשו עמו שלא כהוגן". ברור שבמקרים של הפקעה בזמן הקידושין אין צורך בגט. לגבי הפקעה לאחר זמן הקידושין, נחלקו הראשונים בשאלה האם צריכה האשה גט, והאם גט זה צריך שיהיה כשר מדין תורה או רק מדרבנן.

האם גם הפקעה בזמן הקידושין מבוססת על הכלל, "כל המקדש אדעתא דרבנן מקדש", או לא? ונפקא מינה להלכה, שהרי אם בסיס אחד לשניהם, יש מקום להקיש מזה לזה, ואם, למשל, כח ההפקעה בשעת הקידושין נשאר בעינו גם לאחר חתימת התלמוד, הוא הדין לגבי כח ההפקעה לאחר הקידושין. וכן יש פתח לומר שכמו שבהפקעה בזמן קידושין אין צורך בגט, אפשר גם לתקן שבנסיבות מסוימות יופקעו קידושין אפילו לאחר זמן הקידושין, וגם אז ללא גט.

ה. ההפקעה בגלל שהקידושין היו על תנאי שירצו חכמים

רש"י בפירושו לסוגיות השונות, למשל בכתובות ג,א ביאר ש"כל המקדש אשה, על דעת שהנהיגו חכמי ישראל בישראל הוא מקדשה - שיהיו קיימין קידושין לפי דברי

דפי מקורות בנושא צדק חברתי.

חכמים, ויהיו בטילים לפי דברי חכמים, על ידי גיטין שהכשירו חכמים. "כשהקידושין נעשים בכסף, והקידושין מופקעים, אותו כסף שניתן לקידושין נעשה "מעוֹת מתנה מעיקרן". כשהקידושין נעשו ע"י ביאה, הרי היא נעשית למפרע בעילת זנות. כוח זה ניתן לחכמים, "שהרי הוא תלה בהן."

הפירוש המקובל הוא, שלפי רש"י הפקעת קידושין מבוססת על תנאי קבוע שמלווה כל קידושין. כל אדם מקדש אשה על תנאי שירצו חכמים. אמנם המקדש אשה אינו מזכיר במפורש את המלה "תנאי", אבל הדבר כלול בנוסח הקידושין: "הרי את מקודשת לי כדת משה וישראל." רש"י מדגיש: "כל המקדש אשה על דעת שהנהיגו חכמי ישראל בישראל הוא מקדשה, שיהיו קיימין קידושין לפי דברי חכמים ויהיו בטילים לפי דברי חכמים על ידי גיטין שהכשירו חכמים."

לפי הבנה זו, לכאורה אין הגט נחוץ כגורם ההפקעה, אלא הגט הוא הסיבה שהניעה את החכמים להפקיע את הקידושין. כמו כן יש מקום לומר שאפשר לתקן תקנות ומנהגים חדשים בעניין קידושין וגירושין, ולא דוקא אלה המוזכרים בגמרא. וכן ניתן לומר, שאין הבדל בין הפקעה הנעשית בזמן הקידושין להפקעה הנעשית לאחר זמן, שהרי בסוגית יבמות קיא, העוסקת בהפקעה בזמן הקידושין, אין הגמרא מזכירה את הכלל "כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש", ובכל זאת רש"י מזכיר כלל זה כנימוק להפקעה בסוגיא זו. אם כן, יש פתח לומר שכמו שבהפקעה בזמן קידושין אין צורך בגט, אפשר גם לתקן שבנסיבות מסוימות יופקעו קידושין אפילו לאחר זמן הקידושין, ואפילו ללא גט.

ו. ר' יוסף קארו: אין ליישם את עקרון ההפקעה

בספרו בית-יוסף על הטור (אה"ע סוף סי' כח) הביא ר' יוסף קארו מהתשובות שהוזכרו לעיל - את תשובותיהם של הרשב"א, הריב"ש, הרשב"ץ ומהרי"ק - בלי להוסיף עליהן. רוח התשובות הללו הוא לראות בהפקעת קידושין אפשרות שעדיף לא לישמה. ואכן, בשולחן ערוך אין הוא מביא דבר בנידון.

הר"י קארו התייחס לשאלה גם בשתים מתשובותיו. במקום אחד (שו"ת בית-יוסף סי' ו) הוא תוקף בחריפות הוראה שהפקיעה קידושין במקרה של אדם שעבר על הסכמה בעיר שאין לקדש אישה אלא בפני בית דין. הוא מקבל את שיטת הריב"ש, שאפילו אם הסכימו להפקיע את מעות הקידושין, אין להקל למעשה ולהוציאה בלי גט, וכל שכן במקרה שלפניו, שבנוסח התקנה לא הוזכר שהקידושין יופקעו. במקום אחר (שם סי' י') הוא חוזר על הדברים, ומנמק: "היכא דאמור אמור, והיכא דלא אמור לא אמור" - כלומר, אין הפקעת קידושין אלא במקרים המוזכרים בגמרא במפורש. ועוד, אפילו אם נאמר שאפשר להפקיע קידושין גם במקרים אחרים, "הני מילי בהם ובדורות הראשונים שהיו יודעים הדברים בסבותיהם, אבל בדורות אלו

דפי מקורות בנושא צדק חברתי.

מאן לימא לן דיש כח בידנו להפקיע קידושי תורה."

רמ"א: הלכה ולעומתה תקדים

בהגותו לשו"ע (אה"ע כח, כא) כתב הרמ"א: "קהל שתקנו ועשו הסכמה ביניהם שכל מי שיקדש בלא עשרה או כיוצא בזה, ועבר אחד וקידש - חיישינן לקידושין וצריכה גט. אע"פ שהקהל התנו בפירוש שלא יהיו קידושין, והפקירו ממונו, אפילו הכי יש להחמיר לענין מעשה." רושם המקורות ברמ"א ציין את דברי המהרי"ק כמקור לדברי הרמ"א. אבל המהרי"ק התייחס לתקנה שלא הוזכרה בה הפקעת קידושין במפורש, ואילו הרמ"א התייחס לתקנה שבמפורש צויין בה "שלא יהיו קידושין", ואם כן קשה להבין איך דבריו יכולים לשמש מקור לדברי הרמ"א. אולי טעה המציין, והמקור לדברי הרמ"א הם דברי הריב"ש ולא המהרי"ק. אם אכן כן, הרי כמו שהריב"ש עצמו אמר שאם יסכימו רבני המדינה להוציא האישה בלא גט גם הוא יסכים להצטרף לדבר, אולי גם הרמ"א יסכים לדבר זה. כך, ואף יותר מכך, ניתן להבין מדבריו של הרמ"א בדרכי-משה (אה"ע ז, יג) בקשר להיתר (שמובא בתרומת-הדשן סי' רמא) שניתן על פי גדולים לנשים שנחטפו בגזירת אוסטרייך, לחזור לחיק בעליהן ואפילו לכהנים. הוא כותב: "ולי נראה, דאפשר הגדולים שהתירו לאו מדינא, אלא משום צורך שעה - שראו שיש חס ושלום לחוש לעתיד לנשים, שאם ידעו שלא יחזרו לבעל נעוריהן, שלא יקלקלו, ולכן הקילו. ואין לומר מנא לן לומר כן דיש להקל בחשש איסור דאורייתא, נראה לי דסמכו אהא דאמרינן 'כל המקדש אדעתא דרבנן מקדש', ויש ביד בית דין לאפקועי קידושין מינייהו והוי כפנויות. ואף אם זינתה, מותרת לבעליהן."

ברור מכאן שלפי הרמ"א, גם לאחר תקופת התלמוד נותרה הסמכות להפקיע קידושין, ואפילו בלי גט, ואפילו שלא על יסוד תקנה מפורשת.

ז. סיכום ומסקנה

בענין הפקעת קידושין אפילו לאחר זמן, לפי מספר רב של ראשונים (כגון: רש"י לפי רוב מפרשיו, רא"ה, ריטב"א, ר' אברהם בן הרמב"ם, מהר"ם מרוטנבורג, המאירי ואחרים) הפקעה מבוססת על תנאי. לדעה זו אפילו במקרים שהגמרא מצריכה גט, אין הגט נחוץ כגורם ההפקעה, שהרי בכל המקרים הללו הגט הוא פסול מדין תורה. ולכן, יש מקום לאפשר הפקעה אפילו שנים רבות אחרי הקידושין ללא גט כלל. לפי שיטה זו, אין סיבה לומר שהכוח להפקיע קידושין תם עם חתימת התלמוד, שהרי האמצעי דרכו מממשים את ההפקעה כלול בנוסח הקידושין שנהוג עד עצם היום הזה.

דפי מקורות בנושא צדק חברתי.

בכל התקופות - בימי הגאונים, הראשונים והאחרונים - השתמשו חכמי הדורות בסמכות להפקיע קידושין. לאורך הזמן הסתייגו יותר ויותר מלהשתמש בסמכות להפקיע קידושין, אבל השימוש בה לא נפסק לגמרי מעולם, ואף פעם לא פקפקו באפשרות של הפקעה ע"י תקנה מפורשת של בית דין אזורי. הפקעת קידושין המשיכה להוות פתרון לגיטימי לבעיות הלכתיות דוחקות. בזמן הצורך, וכשלא היה בידם פתרון הלכתי אחר, המשיכו חכמי ההלכה להפעיל את סמכותם להפקיע קידושין אף בלי גט. מעולם לא פסקו תקנות שאפשרו הפקעת קידושין, כפי שמעידות התקנות שהותקנו במצרים לפני פחות ממאה שנה.

לרוב, סמכות זו מומשה להפקיע קידושין שנעשו שלא כהוגן, בניגוד לתקנות מפורשות שהותקנו כדי למנוע קידושי סתר או רמאות. אבל לא נשללה האפשרות להפקיע קידושין גם לאחר זמן ושלא על יסוד תקנה מפורשת בשעת הדחק, כמו שמעידים דברי הרמ"א בנוגע להיתר שניתן לנשים שנחטפו בימי הגזרה. הרמ"א הצדיק היתר זה בהדגישו שהוא ניתן "משום צורך השעה". הגדולים שקדמו לו הקילו בעניין, מפני שחששו שגישה מחמירה יותר היתה מוליכה ל"קלקולים" בעתיד.

שיקולים אלו שייכים היום לא פחות מאשר בזמן הרמ"א, כשנשים רבות יושבות עגונות תחת יד בעליהן, המנצלים את מעמדם ההלכתי ואת תמימות נשותיהם לעשותן כשבויות. יש מקום להשתמש ביסוד של הפקעת קידושין אף ללא גט - אבל עם תקנה מפורשת - כדי להציל נשים אלה מעגינותן ומחיי חטא כמעט ודאיים. בעיית העגונות יוצרת סבל אנושי רב ומביאה גם לביזויה של ההלכה. אכן, דבר זה צריך להיעשות על ידי כינוס נרחב של רבני ישראל שיחליטו לבצע דבר זה, כדי שרבים יישאו בעול ההחלטה, וכדי שלא תיעשה התורה לשתי תורות, חלילה.

כמובן, מחשבה רבה נחוצה כדי להגדיר בדיוק רב את הנסיבות שבהן יופקעו הקידושים. הצעתי היא, שהרבנות הראשית בירושלים תתקן תקנה הקובעת שאם הבית דין הרבני מצווה על הבעל לגרש את אשתו, והוא מסרב, וגם העונשים שהטילו עליו בית המשפט אינם מועילים, אז יוקם בית דין מיוחד, שתהיה לו הסמכות להפקיע את הקידושין ולהתיר לאשה להינשא שנית.

אין מקום לחשש שהפקעת קידושין ללא גט תביא להפחתה בערך קדושת מוסד הנישואין. התקנה המוצעת תחול רק במקרים הקיצוניים ביותר של בעל המסרב לתת גט לאשתו. מקרים אלו יהיו בסופו של דבר בודדים ביותר, במיוחד משום שעצם האפשרות להפקעת הקידושין תשלול מהבעל את עניבת החנק שהוא מחזיק בידו כיום. ברוב הפעמים די בכך כדי לשכנע אותו לגרש את אשתו על ידי גט כשר.

מסכת יבמות מסתיימת במימרא של רבי אלעזר בשם רבי חנינא: "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנאמר: וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך - אל תקרי בניך, אלא בוניך." המהרש"א הסביר שמסכת יבמות מסתיימת במימרא זו, מפני שיש במסכת זו דברים תמוהים שנראים לכאורה כאילו הם עוקרים דבר מן התורה. רבי אליעזר בא לומר שאין כאן עקירת דבר מן התורה, כיון שדברים אלו נוגעים למדת

דפי מקורות בנושא צדק חברתי.

השלום, שכן בכך נוצרים חיים משפחתיים תקינים. החי, וכן החיה, בלא בן-זוג, אינו/ה יכול/ה לחיות בשלום. הגמרא (בסוגיא המקבילה בסוף מסכת ברכות) מביאה את הפסוק "שלום רב לאוהבי תורתך" ומסיימת בפסוק: "ה' עוז לעמו יתן" - בתפילה שהקב"ה יתן למנהיגי עמו, חכמי התורה בכל הדורות, את העוז והכוח להיות מקילין בדבר זה, ואזי "ה' יברך את עמו בשלום", וכן יהי רצון. ⁴⁷

הרב אוריאל לביא / האם ניתן להפקיע קידושין של סרבן גט?

תחומין כ"ז

בשנים האחרונות עלו הצעות להביא לפתרון בעיית סרבנות גט במקרים שבית הדין פסק לחייב את הגירושין והבעל עומד בסירובו לתת גט. הוצע להתיר את האשה באמצעות פסק דין להפקעת קידושין שיינתן על ידי בית דין, או באמצעות תקנת קהל שתפקיע את כסף הקידושין.

מאחר והצעות אלו עלו במסגרות שונות בצירוף אסמכתאות מהמקורות, ואף ננקטו פעולות ליוזמות חקיקה בכנסת, יש מקום לתשובה מנומקת, מדוע אין מקום להצעות אלו.

א. הקדמה

1. חוצפה כלפי גדולי הדורות הקודמים

ה"ר יוסף דב הלוי סולובייצ'יק ז"ל מבוססון אמר את הדברים הבאים בשיחה שניתנה בי' בתמוז תשל"ה בכינוס רבנים בארה"ב (והודפס כמאמר ששמו "זה סיני"):

... הומלץ להפעיל את הכלל של 'אפקעינהו רבנן לקידושין מיניה'. אילו הצעה זו היתה מתקבלת, ואני מקוה שלא תתקבל, אז אין יותר צורך בגט. נוכל למחוק את המשנה האומרת 'וקונה את עצמה בגט'. כל רב יהיה בכוחו להפקיע קידושין. מה אתם רוצים?! להרוס את הכל?... האם מצפים אתם לשרוד כרבנים אורטודוקסים? האם חושבים אתם להמשיך את המסורה בתנאים כאלה? תהו ובהו יבואו ח"ו במקום התורה. אני מקוה שהנאספים כאן יצטרפו אלי ותתנגדו לדיונים ולויכוחים שכאלה בוועידה רבנית... לדבר על שינוי הלכות של חז"ל, זה לפחות כל כך אוילי כלדון על קומוניזם בוועידת המפלגה הרפובליקנית. זה לדון על שיטות של הרס

דפי מקורות בנושא צדק חברתי.

עצמי והתאבדות.

וקודם לכן אמר:

אדם בעל גאווה לעולם לא יוכל להיות תלמיד חכם גדול, מכיון שתלמוד תורה פירושו להפגש עם העליון על כל יתברך שמו... פגישה זו חייבת להוליד רוח ענוה. ענוה מביאה להכנעה, להתבטלות... בתלמוד תורה ניתנת האמת להשגה רק בדרך חשיבה והבנה תורנית הלכתית ייחודית, מבפנים, עפ"י המתודה הנתונה למשה והנמסרת הלאה מדור לדור. האמת ניתנת להגלות רק בהצטרפות אל שורות חכמי המסורה - חז"ל, ראשונים גדולי האחרונים. לומר: "המצאתי דבר שהרשב"א לא ידע, שהקצות לא ידע, ושהגאון מווילנא לא היה לו מושג ממנו, המצאתי גישה לפרשנות התורה שהיא לחלוטין חדשה" - זה מגוחך.

אילו היה מקום לכנס בית דין חשוב שיפקיע קידושין, עקב מצוקה קשה כזו או אחרת, הרי שעולה בכל עוזה קושיא רבתי: הכיצד יתכן שבכל הדורות נשארו בעם ישראל נשים עגונות שבעליהן נעלמו בלא שהשאירו עקבות ולא היה מידע על גורלם, והנשים הצדקניות ישבו בעגונות?! הכיצד במקרים של נשים שבעליהן היו סרבני גט ולא היה ניתן לכפותם בגירושין, כגון מומרים וכיוצ"ב, לא עלה על דעת גדולי ישראל וחכמי הדורות להתירן מעגונותן בדרך כל כך פשוטה של הפקעת קידושין על ידי בית דין של שלשה?! הטענה לפתרון בעיית העגונות בדרך הנ"ל גובלת ביסודה בחוצפה ובקיטרוג קשה על גדולי הדורות, שכולנו לומדים מתורתם השכם והערב, שכביכול לא חשבו על פתרון כה פשוט, או שידעו, והתעלמו ממנו במודע, ח"ו.

2. דברים שאין בהם ממש

הרש"א אלפאנדארי ז"ל כתב בספרו שו"ת הסבא-קדישא (ח"ג סי' לא) על אודות חכם בצרפת שהורה להכשיר גט הנעשה בערכאות:

חזות קשה נבהלתי מראות, חם לבי בקרבי עמדתי מרעיד, איך מלאו לבו של הרב המורה להתיר איסור אשת איש למראה עיניו, ולא שם על לב אשר כח המדמה על הרוב כוזב. וח"ו איני חושדו כי הוא מאותן המחשבים לפגל בקדשים, רק דאנוס היה בדעתו ולביה אנסיה, ואידי דטריד למיפלט זכות על בנות ישראל כי עגמה נפשו עליהן, כי הרבה שקדו על תקנתן, ודין גרמא דלא בלע כוונת דברי הש"ס שהביא ונעלם מעיני כבודו ג"כ הש"ס ופוסקים. עכ"פ תמה אני איך לא נתייעץ עם הסנהדרין גאוני הדור מפני חומר שבה ותקע עצמו בדבר הלכה.

בתחילה סבר הרש"א אלפאנדארי, שמהראוי שלא להשיב כלל על דברי אותו חכם, ואף העלה חשש שעצם ההתייחסות לסתירת דבריו תתן להם מעמד שכאילו יש מקום לדבריו, ושכביכול המעיין רשאי לבחור בין השיטות. אך מתוך חשש שמא ילמדו אחרים מדבריו ויסברו שיש בהם ממש, כתב לסתור דבריו. בתוך תשובתו בירור רחב בסוגיית אפקעינהו.

דפי מקורות בנושא צדק חברתי.

ב. קדושת האישות חשובה מתקנת העגונות

הראשל"צ ה"ר בצמ"ח עוזיאל ביאר בספרו משפטי-עוזיאל ח"ב אה"ע סי' פז, מדוע אכן לא תקנו להפקיע קידושין בכל מקרה של עיגון:

תקנת עגונות חשובה מאד בעיני חכמינו ז"ל, לעומת זאת חשובה עוד יותר תקנת האישות. ואם יאמרו חכמים שאשה המקודשת לאיש באופן המועיל עפ"י דין תורה, תצא בלא כלום, הרי זה מביא הפקרות בקשר הנישואין, ונפיק חורבא גדולה, שכל העם יזלזלו באיסור זה וירבו ממזרים בישראל. לתכלית זו הרבו חכמים חומרות בכתיבת הגט, כדי לגדור חומה זאת לבל יתהווה בה שום פרץ, ולמען יהיה איסור זה חמור מאד בעיני כל העם שלא יהרסו לזלזל בו להתיר אשת איש. וכמ"ש ביבמות (לט,ב): הא אגידא ביה! בכדי תיפוק?! ולא אמרו חכמים להפקיע הקידושין אלא במקום שכבר היה מעשה הגט, אלא שיש מקום לבטלו - על זה הוא שאלמוהו לגט בסברא זו, שהפקיעו חכמים לקידושין מיניה. או היכא שהקידושין לא נעשו כהוגן וביטלום חכמים מעיקרא, שלא תהא בהם חלות מעיקרא ... ועכ"פ גם במקום שאמרו אדעתא דרבנן מקדש, היינו דווקא אחרי מעשה הגט, שבזה אין האשה ניתרת בכדי; אבל לא אמרו, ולא יעלה על הדעת לומר, שחכמים יפקיעו הקידושין שנעשו כתיקונם בלי שום מעשה של גירושין.

ג. אין בכוחנו לחדש הפקעת קידושין

תקנת הגאונים: כפיית גרושין

הרי"ף מביא בכתובות פ"ה תקנה של הגאונים לכפות גירושין על בעל שאשתו מורדת בו ואינה רוצה בו. הרא"ש (שו"ת מג,ח) ביאר שהגאונים הכשירו במקרה זה גט שניתן בכפייה מכח סברת אפקעינהו רבנן לקידושין. אך הרא"ש ורוב הראשונים חולקים, ולדעתם אין משתמשים בסברת הפקעת קידושין בתקנות חכמים שתוקנו לאחר התלמוד. רבנו תם ביאר זאת בספר הישר (חלק התשובות סי' כד):

דקי"ל רבינא ורב אשי סוף הוראה. ונהי דהגאונים יכולים לתקן כתובת אשה על המטלטלין או על פי הלכה או על פי דעתם - דהיינו ממונא; אבל להתיר גט פסול אין כח בדינו, מימות רב אשי ועד ימות המשיח

ז. לסיכום

ההצעות להסתמך על הפקעת הקידושין לפתרון בעיית סרבני הגט, מסיטות את מוקד הדיון ומשקיעות מאמץ במקום הלא-נכון. הן באות על חשבון פעולות הראויות שייעשו, ואשר תסייענה לבתי הדין להתמודד עם סרבני גט באמצעים שיש להם יסוד בהלכה, למשל: הרחבת הסמכות החוקית הנתונה בידי בתי הדין לנקוט

דפי מקורות בנושא צדק חברתי.

באמצעים נוספים שיש בהם לחץ על הבעל במסגרת הרחקות דרבינו תם (עיין מש"כ ב'תחומין' כו עמ' 172). אילו היתה ועדת הכנסת, שזומנה לדיון בהצעה לחוקק חוק הפקעת הקידושין, דנה בהרחבת סמכויות בתי הדין, כנ"ל, היה בכך תועלת גדולה יותר להרבה מסורבות גט, מאשר דיון סרק, שמלכתחילה היה ברור לכל המצוי בנושא שלא היה סיכוי להצעה שהועלתה בו.

נסיים בדברי ה"ר זלמן נחמיה גולדברג, שכתב במאמרו בתחומין כג עמ' 160: "ההצעה לעשות אפקעינהו בעגונות היא הצעה שאין לה מקום בהלכה, ואין לפרסם דברים העלולים להביא מכשולים גדולים לכלל ישראל."